

Journalistiek in crisistijd

De (Nieuwe) Nederlandsche Jaarboeken 1747-1822

DONALD HAKS

Hilversum
Verloren
2017

In de Zeven Provinciën Reeks verschijnen korte monografieën over Nederlandse geschiedenis en cultuur in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw.

De redactie wordt gevormd door:

Marion Boers-Goosens

Femke Deen

Karwan Fatah-Black

Michiel van Groesen

Olga van Marion

Arjan Nobel

Marrigje Pajmans

Miriam van Veen

Thijs Weststeijn

Deze uitgave is tot stand gekomen met financiële steun van de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel, de Dr. C. Louise Thijsen-Schoute Sichtung en het Lucas-Ooms Fonds.

LUCAS-OOMS FONDS

Op het omslag: allegorisch programma van *de Nederlandsche Jaarboeken* door J.C. Philips, 1747. Staat, stadhouderschap, overheid, welvaart, kunsten en wetenschappen worden tegen een achtergrond van nachtelijk stedelijk vreugdevuur symbolisch aan het licht gebracht. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, KW 3075 B 1.

ISBN 978-90-8704-646-0

© 2017 Donald Haks & Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25, NL-1211 JA Hilversum

Opmaak Rombus, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

1	Het politieke medialandschap	7
	Politiek en pers	7
	Politiek drukwerk	9
	Dynamiek. De (Nieuwe) Nederlandsche Jaarboeken	13
2	Het profiel van de (Nieuwe) Nederlandsche Jaarboeken	16
	De (Nieuwe) Nederlandsche Jaarboeken als programma	16
	Uitwerking van het programma	21
	Organisatie	26
	Reputatie	30
	Illustraties	33
3	Verlicht en veelzijdig, 1747-1765	37
	De politieke onrust van 1748	37
	‘Historie van het beroeringswerk’. Godsdienstige opwekking in Nijkerk, 1749-1752	45
	Wetenschap en de dijkdoorbraken in de jaren 1750 en 1760	53
4	Gematigd in een tijd van crisis, 1766-1787	60
	Koophandel en zeemacht als steunpilaren van welvaart	60
	Tegen de politieke stijl van de patriotten	65
	Het politieke opinieblad en de vrijheid van drukpers	73
	Gematigdheid als politiek alternatief	80
5	Onpartijdige journalistiek, 1787-1798	86
	De crises van 1787 en 1795	86
	Restauratie en revolutie	88

Veranderingen in het medialandschap en einde van de (Nieuwe) Nederlandsche Jaarboeken	93
6 Het einde van een genre, 1813-1822	98
7 Epiloog	111
Afkortingen, bronnen en literatuur	118

Het politieke medialandschap

Politiek en pers

In de Nederlandse Republiek van de zeventiende en achttiende eeuw was politiek al snel publiek. Wat wij onder 'politiek' verstaan – de manier waarop een samenleving wordt bestuurd en de betrekkingen tussen bestuurders en bestuurden – was onderwerp van publiciteit. De bestuurders – de regenten – zagen die publiciteit weliswaar niet graag, maar konden haar moeilijk voorkomen. Politiek was in aanzienlijke mate lokale, stedelijke, politiek. De burgerij zag zichzelf als de eigenlijke kern van de stedelijke gemeenschap. Niet iedereen had burgerrechten; burgerschap, verworven door overerving of koop, bood voorrechten boven andere inwoners. Sociaal waren de burgers de middengroep in handel, nijverheid of vrije beroepen en zij brachten de meeste belasting op. Dat regenten regeerden, vond de burgerij geen bezwaar, zolang zij op enigerlei wijze werd betrokken bij het bestuur en werd geraadpleegd bij het nemen van belangrijke beslissingen. Omdat het daar nog wel eens aan schortte, lagen conflicten tussen stadsbestuur en burgerij steeds op de loer.¹ Politieke onrust had direct zijn weerslag in de publiciteit. Het boek van de Amerikaanse historicus Craig Harline uit 1987 over pamfletten en politieke cultuur in de Nederlandse zeventiende eeuw geeft een waardevolle beschrijving van het politiek protest in pamfletvorm. Auteurs namen de pen op tegen regenten, en deze waren gedwongen rekening te houden met de pressie die via het drukwerk werd uitgeoefend. Harline kende de pamfletdiscussie de rol toe van publieke opinie. Deze kon volgens hem, als een hof van beroep in een proces, beslissend zijn in politieke discussies.²

Binnenlandse politieke spanningen waren in de Republiek geen zeldzaamheid. Soms lag de aanleiding in lokale verwickelingen. Maar vaak ook brachten externe omstandigheden, zoals de oorlogen van 1672, 1747 en 1780, het land in een staat van crisis, met als gevolg conflicten tussen regenten en burgers, tussen regenten onderling, en tussen regenten en de Prins van Oranje.³ Tot 1750 veranderden de

¹ Boone en Prak (2005) 105-112; Prak (2002) 183-217.

² Harline (1987) 176. Mediageschiedenis vanuit Europees perspectief: Briggs en Burke (2009); Pettegree (2014).

³ Publiciteit over binnenlandse en buitenlandse conflicten: Harms (2011).

machtsverhoudingen meestal niet wezenlijk, maar tussen 1750 en 1850 maakte Nederland een periode van revolutie door. De politieke structuur wijzigde ingrijpend: de val van de oude aristocratische Republiek in 1795, het democratische experiment van de nieuwe Bataafse Republiek, het daarop volgend autocratische Franse bestuur, de invoering in 1813-1815 van een constitutionele monarchie en een aanzienlijke aanpassing daarvan in de grondwet van 1848, die het parlementaire stelsel vaste voet gaf. De eeuw tussen 1750 en 1850 bracht meer dan alleen politiek-institutionele veranderingen. Volgens Wouter Kloek en Wijnand Mijnhardt zag de tweede helft van de achttiende eeuw de opkomst van een nationale 'communicatiegemeenschap', belichaamd door genootschappen en culturele tijdschriften die spreekbuis werden voor verlichte ideeën en een groeiend besef van nationale identiteit.⁴ Op politiek vlak openbaarde zich volgens Niek van Sas een nieuwe politieke cultuur, met ideologische tegenstellingen en partijstrijd als belangrijke kenmerken. Een gangmaker hierin was volgens hem de politieke opiniepers, die hij een bijna beslissende betekenis in de patriotse revolutie van de jaren 1780 toekent.⁵ Ook volgens andere historici luidde de opiniepers een nieuwe periode in de Nederlandse persgeschiedenis in.⁶ In de Bataafse Republiek, die vanaf 1795 vorm kreeg, speelde de pers weer een, kortstondige, politieke rol. Tijdens het koningschap van Willem I was het politiek klimaat de ontwikkeling van de politieke pers niet erg goedgezind, maar toch, zo heeft onder andere Jeroen van Zanten betoogd, ontplooidde de pers zich geleidelijk tot spreekbuis van de publieke opinie.⁷

De verhouding tussen politiek en pers in deze periode van ongeveer honderd jaar is daarmee fragmentarisch bestudeerd, maar de ontwikkeling op lange termijn is niet eenvoudig te volgen. Dit boekje probeert in die leemte te voorzien. Onderwerp is de relatie tussen politiek en pers in de eeuw tussen ongeveer 1750 en 1850. Als uitgangspunt zullen we, in de context van het politieke medialandschap, een reeks periodieken volgen. Het gaat hierbij om een nieuw type medium. Dat startte in 1747 als de *Nederlandsche Jaarboeken*, vanaf 1766 voortgezet als de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* die met jaargang 1798 werden afgesloten. Onder dezelfde naam *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* werd in 1813-1814 de draad weer opgepakt. Zij kregen een vervolg onder de titel *Jaarboeken van het Koninkrijk der Nederlanden* die eindigden met het jaardeel 1822. De opkomst en ondergang van deze series zegt niet alleen veel over deze series zelf, maar ook over de relatie in deze jaren tussen politiek en pers.

4 Kloek en Mijnhardt (2001).

5 Van Sas (2004) 195-221.

6 Schneider en Hemels (1979) 87.
Recenter: Popkin (1992); Broersma (2005).

7 Van Zanten (2004).

Politiek drukwerk

Politiek drukwerk was gebonden aan condities van vraag en aanbod. Enerzijds moest er een geïnteresseerde consument zijn, die tegen betaling een nieuwsproduct wilde afnemen. Anderzijds moest er een producent zijn, die de benodigde kennis en het kapitaal had om aan die vraag te voldoen. Maar naast vraag en aanbod was er een derde partij, de overheid.⁸ Deze zag politiek als haar eigen domein en stelde daarom voorwaarden aan het publiceren en verspreiden van politiek drukwerk. Geheel anders dan bijvoorbeeld in het geval van een technische handleiding of een boekje dat het vermaak diende, nam bij politiek drukwerk de overheid een dominante positie in.

De overheid stelde regels, had de mogelijkheid censuur uit te oefenen en hield toezicht.⁹ Met algemeen geformuleerde bepalingen, zoals het verbod om ‘ergerlijke’ boekjes, nieuwsberichten, liederen en versjes te drukken, te verkopen en te verspreiden, stelde de overheid een norm. Alles dat aanstoot kon geven aan buitenlandse vorsten, van gebrek aan respect voor de regering getuigde of onrust onder de bevolking kon verwekken, bevond zich in de gevarenzone.¹⁰ Aanvankelijk, in de begindagen van de Republiek, stond de overheid een systeem van preventieve censuur voor ogen: voor ieder te publiceren boek zou toestemming vereist zijn. Na gebleken onuitvoerbaarheid ging men stilzwijgend over op een repressief systeem: na publicatie van een boek kon de overheid tot vervolging overgaan als naar haar mening de regels waren overtreden. Maar voor het uitbrengen van een krant was wel voorafgaande toestemming van een stedelijke overheid nodig en deze kon daaraan dus specifieke condities verbinden en toezicht houden.¹¹ Regels, censuur en toezicht gaven regeerders ook informeel volop de mogelijkheid pressie uit te oefenen op boekdrukkers en boekhandelaren.¹² Bestuurders vonden deze aanpak legitiem op grond van de theorie dat regeren een zaak was van regeerders, zich in beslotenheid diende te voltrekken en dat het publiek maken van informatie de overheid zou hinderen.¹³ Zo bepaalden de Staten van Holland in 1586 dat het

*onbehoorlijk soude wesen, dat iemands propositie, advis of resolutie ... soude worden geopenbaart, dat ook tegens de vrijheeden en welvaart van den lande soude wesen...*¹⁴

Deze gedachte was te herleiden tot de overtuiging dat God sommige mensen had geschapen om te regeren, en anderen om geregeerd te worden. Zo wist raadpenionaris Johan de Witt in 1654 dat het

*sijne Goddelijcke Majesteyt believe, aen d'eenen zijde de vrome regenten ... met meerder autoriteyt ende ontsachlijckheyt te bekleeden ... ende aen d'andere zijde d'inghesetenen ende ghemeynten ... meerder respect ende gehoorsaemheyt tot ende aen hare wettelijcke overigheden in te storten...*¹⁵

8 Introducties: Frijhoff en Spies (1999) 268-273; Kloek en Mijnhardt (2001) 81-85; Reinders (2013) 35-70. Specifieker: Van Goinga en Salman (2010); Hoftijzer (1996).

9 Bodel Nijenhuis (1892); Van Gelder (1972); Huussen (1995); Groenveld (1998); Weekhout (1998); Jongenelen (1998); Mathijsen (2011).

10 Censuur en buitenland: Koopmans (2004).

11 Voorbeeld *Amsterdamsche Courant*, Schneider en Hemels (1979) 429.

12 Reinders (2013) 38-41; De Bruin (2011).

13 De Bruin (1991).

14 De Bruin (1991) 45-46.

15 Ter Braake (2009) 153.

In 1786 constateerde de historicus P. Bondam dat ook toen regenten de openbaarheid van politieke documenten tegenwerkten:

*Men verbeeldde zig, dat van de gemeenmaking ... zo al niet eene omwenteling van den staat, tenminsten groot gevaar afhing.*¹⁶

De praktijk was echter grilliger dan de regels. Bestuurders probeerden de poort tot politieke informatie inderdaad gesloten te houden, bijvoorbeeld door besluiten van stadsbesturen en Statenvergaderingen geheim te houden, maar het systeem was niet waterdicht. Het Binnenhof in Den Haag, wist iedereen, was zo lek als een mandje.¹⁷ Bovendien kwam het regenten soms zelf goed uit informatie bekend te maken. Op politiek onrustige momenten eisten burgers dan weer grotere openheid. Er was censuur, waarbij autoriteiten vooral beducht bleken te zijn voor het circuleren van goedkoop, politiek gevoelig, drukwerk, dat zij 'opruierend' vonden. In de voorkomende gevallen kon het optreden van de overheid hard zijn: inbeslagname van oplages, boetes, verbanning, gevangenschap en lijfstraffen zijn opgelegd. Een boekbedrijf kon daardoor zwaar worden getroffen.¹⁸ Voor de overheid was efficiënt en effectief optreden tegen publicaties moeilijk, maar formeel of informeel, werkelijk of dreigend, met censuur moest een boekhandelaar rekening houden. Over langere tijd gezien was het aantal censuurkwesties echter beperkt.

De dominante positie die de overheid opeiste op het gebied van politiek en publiciteit beïnvloedde vorm, stijl en inhoud van het politieke drukwerk. Dat blijkt als we een aantal kenmerken daarvan nagaan, te weten de mate van actualiteit, de aandacht voor binnenlandse politiek en de ruimte voor opinievorming.

Wie nieuws wil publiceren, moet actueel zijn. Kranten boden recent, feitelijk, vooral buitenlands nieuws, zonder commentaar, waren redelijk betrouwbaar, verschenen periodiek (twee- tot driemaal per week) en boden dus continuïteit.¹⁹ Voor zover de krant verslag deed van binnenlandse gebeurtenissen, was de verslaglegging politiek neutraal, zoals berichten over de aankomst en ontvangst van diplomaten. Soms werd binnenlands nieuws breed uitgemeten, maar in die gevallen ging het dan vooral om 'goed' nieuws dat de overheid graag verspreid zag. Al was de inhoud weinig lokaal gericht, kranten waren stadskranten. Amsterdam had de spits afgebeten, maar halverwege de achttiende eeuw beschikten de meeste grotere provincieplaatsen over een krant. Daarbuiten voorzagen verkooppunten in de distributie van nieuwsbladen. Van de twee grootste kranten – de *Amsterdamsche Courant* en de *Oprechte Haarlemse Courant* – steeg de oplage van ongeveer 600 halverwege de zeventiende eeuw tot ruim 5000 een eeuw later. Deze groei past in een patroon van toenemende vraag naar informatie onder ontwikkelde middengroepen.²⁰

¹⁶ Roelevink (1985) 86.

¹⁷ De Bruin (1991) hfdst. 11; Knevel (2001) 145-168.

¹⁸ Groenveld (1998) 237-240; De Haas (2002).

¹⁹ Stolp (1938); Schneider en Hemels (1979) 36-63; Lankhorst (2001); Koopmans (2008).

²⁰ Van Goinga en Salman (2010) 174-181.

Actuele nieuwsverslagen boden weinig samenvatting. Meer synthese dan de kranten boden de ‘mercuren’, nieuwsboeken.²¹ Bekende voorbeelden zijn de tussen 1651 en 1691 jaarlijks verschijnende *Hollandsche Mercurius* en de *Europische Mercurius*, die tussen 1690 en 1756 elk half jaar verscheen. Zij vatten vooral buitenlands nieuws samen. Anders dan de kranten namen zij de gelegenheid te baat om samenhangende onderwerpen ook gezamenlijk te behandelen, op verbanden te wijzen en in een inleiding op een voorbije periode terug te zien. Ze drukten daarnaast documenten af, zoals traktaten en brieven. Nieuws uit de Republiek maakte maar een klein deel uit van deze nieuwsboeken, en een goede wegwijzer voor het binnenlandse nieuws waren de mercuren niet.²² Succes hadden ze wel. Ze hadden een behoorlijke afzet en de *Europische Mercurius* noemde zichzelf nuttig voor ‘alle staats-ministers, ambassadeurs, residenten, agenten en andere heeren van de regeering’. Het publiek van het nieuwsboek zal breder zijn geweest dan deze politieke en diplomatieke elite alleen.²³ Nieuwsboeken leunden tegen historische werken aan. De *Europische Mercurius* pretendeerde aan te sluiten bij gangbare opvattingen over geschiedschrijving, waarin het afdrukken van documenten en onpartijdigheid hoog stonden aangeschreven.²⁴

Kranten en nieuwsboeken boden de lezer dus weinig informatie over de binnenlandse actualiteit en lieten opinievorming grotendeels links liggen. De formule van nieuwsboeken, met hun typerende terugblik, synthese en behoedzaamheid, sloeg echter aan.²⁵ Actueel waren ze niet, maar daardoor gaven ze wellicht minder reden tot ergernis aan de scherp toezieende regenten.

Er was een alternatief, dat wel politiek nieuws uit de Republiek bekend maakte en bovendien niet neutraal maar opiniërend was, namelijk het pamflet. Als incidenteel verschijnend, meestal beknopt geformuleerd, geschrift kon het pamflet de politieke actualiteit aan de orde stellen om de lezer te informeren en te overtuigen van een bepaalde opinie.²⁶ Een pamflet is een ‘political actor’ genoemd, omdat het de capaciteit had de grenzen en richting te bepalen van de publieke discussie, maar ook kon aanzetten tot politieke actie.²⁷

Pamfletten hadden sterke punten. Ten eerste waren productie en distributie goedkoop en snel. Een pamflet van beperkte omvang had een korte productietijd en uit veel pamfletten valt op te maken dat zij direct op de actualiteit reageerden. Een tweede sterk punt was de inhoudelijke flexibiliteit. Sommige pamfletten waren nieuwsverslagen, andere betogen met een behoorlijk abstractieniveau. Weer anders was het pamflet dat bedoeld was om aanhang voor een standpunt of actie te winnen. Michel Reinders heeft overtuigend uiteengezet hoe pamfletschrijvers in het Rampjaar 1672 met succes aanstuurden op de liquidatie van de gebroeders De Witt en op de vervanging van vele stedelijke regenten.²⁸ Daar werkten pamflet

²¹ Koopmans (2000) en (2013); Verhoeven en Van der Veen (2011); Van der Steen (1996).

²² Koopmans (2000) 124-125.

²³ Van der Steen (1996) 220-221.

²⁴ Van der Steen (1996) 214.

²⁵ Er verschenen diverse vervolgen op de *Europische Mercurius*.

²⁶ Deen, Onnekink en Reinders (2011) 3-30.

²⁷ Deen, Onnekink en Reinders (2011) 5.

²⁸ Reinders (2010).

en publieke opinie heel concreet als het ‘hof van beroep’ dat Harline zo typerend vond. Pamfletten konden dus rekenen op een geïnteresseerd publiek. In pamfletten werd regelmatig gewezen op grote belangstelling voor alles dat aan politiek drukwerk uitkwam. Daarin kon overdrijving schuilen, maar gezien de vermelding in tal van bronnen waren pamfletten een bekend fenomeen.

Pamfletten hadden ook zwakke kanten. De dreiging van censuur was er een. Veel auteurs en boekuitgevers liepen liever geen risico en betraden de pamfletmarkt niet. Anderen namen het risico wel, maar publiceerden veelal anoniem. Mede daarom hadden pamfletten een dubieuze reputatie. De term ‘pamflet’ was in de zeventiende en achttiende eeuw niet gangbaar en men gebruikte negatief beladen aanduidingen als ‘faemrovend libel’ (lasterlijk boekje) en ‘pasquil’ (schotschrift).²⁹ De reden was niet alleen dat pamfletten in de ogen van de overheid verdacht waren, maar ook dat ze werden geassocieerd met meningsverschil en twist, terwijl de gedachte was dat tweedracht schaadt en eendracht baat.³⁰ Verdeeldheid zou tot wanorde leiden en het was de taak van de staat zichzelf tegen verdeeldheid te beschermen. Politieke discussie vond wel publiekelijk plaats, maar niet om een vraagstuk op te lossen of om elkaars standpunt te leren respecteren. Met discussie werd eerder gestreefd naar overeenstemming rond één mening. In pamfletten was dat streven vaak het hoofdthema. Vele waren als dialoog opgezet, bijvoorbeeld tussen een burger en een boer, een echtpaar of twee buurmannen. Veel van die samenspraken eindigden eensgezind met de oproep tot loyaliteit aan de overheid. Die visie hoorde deels bij het medium en was vast niet altijd algemeen aanvaard, maar werd wel door velen gedeeld.³¹

In de achttiende eeuw opende het essayistische ‘spectatoriale vertoog’ een nieuwe weg om over maatschappij en politiek te schrijven. Het maakte opgang door de tussen 1731 en 1735 verschenen *Hollandsche Spectator* van Justus van Effen.³² In essays van acht bladzijden bracht hij een wijd uitwaaiend palet aan onderwerpen over het voetlicht, alles dat maar van belang kon zijn voor een juiste levenswijze van de burger. De auteur trad in het stuk op als morele gids die de lezer bij de les probeerde te houden door (fictieve) brieven-schrijvers in zijn betoog te laten optreden. De beoogde lezers behoorden tot wat Van Effen de ‘middelbare staat’ noemde, de groep tussen regenten en gemeen in. De spectators beweerden zich niet met politiek te willen bezighouden, en volgens P.J. Buijnsters hielden zij zich aan die toezegging. Maar dat is dan toch alleen zo als men ‘politiek’ opvat als ‘dagelijkse politiek’. De *Hollandsche Spectator* bevatte verschillende vertogen waarin Van Effen op een algemene, principiële, manier politieke aannames of thema’s ter discussie stelde.³³ Schrijvend over de verhouding tussen staat en kerk verklaarde hij dat staatkunde niet op de preekstoel thuishoorde en hij noemde het tegendeel ‘gevaarlijk’. De praktijk was nogal eens anders. In een betoog over standsverschil-

²⁹ Deen, Onnekink en Reinders (2011) 9-10.

³⁰ Pollmann (2007); Frijhoff en Spies (1999).

³¹ Harline (1987) 111-116, 120-123.

³² Buijnsters (1991).

³³ Van Effen nrs. 59 (19-5-1732), 74 (11-7-1732), 82 (8-8-1732).

len pleitte hij tegen het algemene gebruik dat adel boven burgers, en burgers boven gemeen stelde, en voor 'de grondregel van rechtvaardigheid, die ons verplicht met de zelfde maat in en uit te meten'. Van Effen raakte dus maatschappelijke en politieke onderwerpen, maar hield wel afstand. Het thema vrijheid van meningsuiting bijvoorbeeld pakte hij met fluwelen handschoenen aan. Zijn aanpak had succes; spectators werden al snel een rage en een voertuig voor discussie over maatschappelijke vraagstukken.

Pamfletten haakten in op de vraag naar binnenlands nieuws en opinievorming, maar hadden hun reputatie tegen en een uitgever nam met een politiek pamflet risico. Een spectatoriaal vertoog had status, liep minder gevaar, maar meed de politieke actualiteit. Toen de *Nederlandsche Jaarboeken* rond 1750 hun opwachting maakten, was er, zo zien we achteraf, een gat in de markt.

Dynamiek. De (Nieuwe) *Nederlandsche Jaarboeken*

In de eerste helft van de achttiende eeuw zijn drie, voor de verhouding tussen pers en politiek, belangrijke trends te signaleren die het verschijnen vanaf 1747 van de *Nederlandsche Jaarboeken* bevorderden. In het bestek van deze studie kunnen we ze alleen kort bespreken. Ten eerste hadden de oorlogen tussen 1672 en 1713 tegen Lodewijk XIV een bijna niet te stuiten stroom aan publiciteit losgemaakt en het besef van eenheid van de Republiek vergroot.³⁴ De tweede trend betrof de groeiende populariteit van literair verwoorde maatschappelijke en politieke reflectie. De opkomst van de spectator is al genoemd. De overheid trad hard op tegen politieke satire, waarin personen en gebeurtenissen werden bespot, maar toch verschenen diverse verzamelingen spottichten, tot en met kritiek op het optreden van stadhouder Willem IV.³⁵ Tot slot nam, zoals al aangestipt, de vraag naar 'nuttige' informatie toe, blijktend uit de groeiende afzet van kranten en nieuwsboeken als ook het verschijnen van encyclopedische werken op het gebied van taal, geschiedenis en geografie. Een voorbeeld is de in de jaren 1730 verschenen serie *Heeden-daagsche historie of tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* die geografisch-institutionele informatie over de gewesten van de Republiek bevatte en deze in een nationaal kader vorm gaf.³⁶

Met de *Nederlandsche Jaarboeken* en hun vervolgsérie de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* verscheen een nieuwsboek dat een andere mix bood uit de bestaande varianten van het politieke drukwerk. De *Jaarboeken*³⁷ leverden binnenlands nieuws, gaven voorzichtig maar toch herkenbaar opiniërend commentaar en kwamen met een frequentie van meer dan eenmaal per maand in afleveringen uit. Ze omspannen een lange periode, namelijk de jaren 1747 tot en met 1798. De

³⁴ Haks (2013).

³⁵ Leemans en Johannes (2013) 168-182; Jongenelen (2004).

³⁶ Over dit uitgeefproject Visser (2004).

³⁷ Korthedshalve zullen de *Nederlandsche Jaarboeken* en de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* meestal worden aangeduid als *Jaarboeken* of, afhankelijk van het verband, met hun volledige titel.

Jaarboeken hadden een goede reputatie en over de jaren 1813 tot en met 1822 verschenen vervolgen. Toch hebben deze reeksen *Jaarboeken* tot dusverre geen rol gespeeld in de historiografie van politiek en pers in de periode tussen 1750 en 1850.

Historici kennen de *Jaarboeken*. Zij hebben de delen als bron van historische informatie gebruikt, soms zelfs zeer intensief. Ook hebben ze zich wel meningen gevormd. Zo attendeerden Kloek en Mijnhardt op de *Jaarboeken*. Deze zouden door het publiceren van nieuws over de Republiek als geheel het besef van nationale eenheid kunnen hebben bevorderd.³⁸ Zij zagen overigens de door hen geschetste ‘communicatiegemeenschap’ van genootschappen en tijdschriften primair als een cultureel verschijnsel. Die visie werd gedeeld door Gert-Jan Johannes.³⁹ Hij betitelde culturele tijdschriften als motor en medium van de Verlichting en daarbij sloot hij het politieke tijdschrift uit. Politieke tijdschriften floreerden volgens hem alleen in crisistijden, zoals de jaren tachtig, maar dan kortstondig zonder politiek en cultureel grote betekenis te hebben.

Een aantal auteurs heeft geprobeerd de *Jaarboeken* politiek te plaatsen. Herman Colenbrander typeerde in zijn *De Patriottentijd de Jaarboeken* als ‘Dit conciliante en bezadigde tijdschrift, een van de weinige die niet in dienst van eenige partij staan’,⁴⁰ Daarmee komt de observatie van Joop Koopmans overeen: ‘a new type of news digest ... This yearbook was almost exclusively focused on domestic news and documents, in a loyal and neutral way’.⁴¹ Toch kwalificeerde hij de *Jaarboeken* elders als ‘prinsgezind’.⁴² Ook Pieter Geyl waardeerde de *Jaarboeken* als dat ‘wezenlijk naar objectiviteit strevende blad’, maar tevens meende hij dat dit in 1748 ‘staatsgezind’ was geweest en in de jaren 1780 ‘gematigd patriotse sympathieën’ aan den dag legde.⁴³ Rietje van Vliet, in lemmata in de nog te verschijnen *Encyclopedie van Nederlandstalige Tijdschriften*, schrijft over aanvankelijke stadhoudersgezinde toonzetting en latere sympathie voor de patriotten.⁴⁴ Jan de Jongste kwalificeerde de *Jaarboeken*, naar aanleiding van de jaren 1747-1748, als ‘moderate republican’.⁴⁵ Er bestaat dus twijfel over de positie van de *Jaarboeken* in het politieke spectrum. Pieter van Wissing betitelde de redactie als ‘quasi-neutraal’, sprak van hun ‘zure commentaar’ op patriotse opiniebladen, maar achtte een ‘onderzoek naar de redactie, werkwijze, actieradius en status van de veel geciteerde *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*’ een desideratum.⁴⁶

In deze studie zullen zowel de twee series *Nederlandsche* en *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* van 1747 tot en met 1798 als de twee vervolgen van 1813 tot en met 1822 op vorm, stijl en inhoud worden bestudeerd, in relatie tot andere politieke media. Er zal worden nagegaan welke informerende en opiniërende rol de vier reeksen als nieuwsmiddeel hebben gespeeld en wat hun uiteindelijke ondergang en

38 Kloek en Mijnhardt (2001) 218.

39 Johannes (1995) vooral hfdst. 10 en (1996) vooral 164-165.

40 Colenbrander (1897-1899) I, 313 noot.

41 Koopmans (2013) 264.

42 Koopmans (2005) 381.

43 Geyl (1936) 16 en (1947) 155-156.

44 Ik dank Rietje van Vliet voor de inzage in lemmata over de *Nederlandsche Jaarboeken*, *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*, *Jaarboeken van de Bataafsche Republiek* en de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* van Martinus Stuart. De *Encyclopedie van Nederlandstalige Tijdschriften* zal binnen afzienbare termijn worden gepubliceerd.

45 De Jongste (1992) 48-49.

46 Van Wissing (2003) 62, 64, 473.